

на невялікіх станцыях, малалікасю адпаведных спецыялістаў, адсутнасцю эканамічна абгрунтаваных праектаў сельскіх электрастанцый, а таксама слаба разгорнутай прапагандай ролі электраэнергіі ў індустрыялізацыі сельскай гаспадаркі.

¹ Гл.: Беларуская деревня. 1921. 24 чэрвеня.

² Гл.: Народное хозяйство Белоруссии. 1922. № 12. С. 71—72.

³ Гл.: Беднота. 1924. 8 чэрвеня.

⁴ ЦДАКР РБ. Ф. 143, воп. 1, спр. 24, арк. 97.

⁵ Там жа. Арк. 97—98.

⁶ ДА Гомельскай вобласці. Ф. 665, воп. 1, спр. 20, арк. 3.

⁷ Савецкая Беларусь. 1928. 31 снежня.

⁸ Ад з'езду да з'езду. Менск, 1929. С. 168.

⁹ ЦДАКР РБ. Ф. 48, воп. 1, спр. 4432, арк. 296—297, 518—520.

¹⁰ Там жа. Ф. 63, воп. 1, спр. 2093, арк. 239; ДА Віцебскай вобласці. Ф. 130, воп. 2, спр. 2, арк. 11.

І. В. ФРАЛОВА

БЕЛАРУСІЗАЦЫЯ НАРОДНАЙ АСВЕТЫ ў 20-я ГАДЫ

Першыя крокі па ажыццяўленню палітыкі беларусізацыі пачаліся яшчэ ў 1918 г., калі быў утвораны Беларускі нацыянальны камісарыят, культурна-асветніцкі адзел якога ставіў сваёй мэтай арганізацыю адзінай працоўнай школы на Беларусі. Адзел склікаў у Маскве з'езд настаўнікаў з Беларусі, дзе абмяркоўваўся план развіцця народнай асветы ў рэспубліцы. З 11 ліпеня па 12 жніўня 1918 г. у Маскве пад кіраўніцтвам аддзела прайшлі заняткі народнага ўніверсітэта для настаўнікаў, дзе быў прачытаны курс лекцый па гісторыі і геаграфіі Беларусі. У пунктах найбольшага скак-цэнтравання бежанцаў з Беларусі адзел адкрыў школы для іх дзяцей.

Адзін з першых дэкрэтаў ЛітБела — «Дekret о реорганизации школьного дела» — прадпісаў пры стварэнні адзінай працоўнай школы трымацца прынцыпу «нацыяналізацыі», што азначала навучанне на роднай мове пры адначасовым вывучэнні адной з моў, распаўсюджанай у рэспубліцы. У развіццё палажэнняў дэкрэта НКА ЛіБ выдаў інструкцыю аб мясцовых мовах: вывучэнне другой мовы ўводзілася з трэцяга года навучання, а выбар яе даваўся саветам народнай асветы пры павятовых альбо гарадскіх аддзелах народнай асветы¹.

29 кастрычніка 1920 г. на пасяджэнні камітэта Наркамасветы Беларусі было пастаўлена пытанне аб неабходнасці пашырэння дзейнасці беларускіх секцый пры павятовых аддзелах народнай асветы. 20 лістапада 1920 г. загадчык беларускага аддзела НКА В. Ільючонак направиў Мінскай губернскай партыйнай тройцы запіску з абгрунтаваннем неабходнасці пераводу навучання ў школах на беларускую мову і адначасовую арганізацыю школ для ўсіх нацыянальных меншасцей рэспублікі. Пастанова Цэнтральнага бюро КП(б)Б ад 1 снежня 1920 г. «О белорусизации Компроса» нацэльвала на «принудительность изучения белорусского языка» і неабходнасць устанаўлення «равноправия местных языков»². У снежні 1920 г. у Мінску пачалі дзейнічаць курсы па падрыхтоўцы настаўнікаў беларускай пачатковай школы: да выкладання на іх былі запрошаны некаторыя прадстаўнікі апазіцыйнай інтэлігенцыі: Ю. М. Лёсік, П. Бадунова і іншыя.

З пачатку 1921/22 вучэбнага года ў БССР прыступілі да практычнага ажыццяўлення беларусізацыі ў нулявых і першых класах сямігадак і вясковых школах, кантынгент якіх складваўся з дзяцей-беларусаў. Арганізацыя беларускіх школ была немагчымай без дастатковай колькасці падручнікаў і кніг. Ужо вясною 1921 г. Ільючонак направиў у СНК БССР пісьмо, дзе адзначаў, што «становішча з беларускімі кніжкамі страшэнна цяжкае, кніжак німа». 6 красавіка 1922 г. НКА сваім цыркулярам растлумачыў Мінскаму гарадскому адзелу асветы, што «выхаваньне дзяцей у садах павінна вельміся на роднай мове»³. Загад НКА № 267 ад 14 верасня 1922 г. патрабаваў: «Ва ўсіх школах на тэрыторыі Б.С.С.Р. дзе выкладаньне вядзецца на расейскай і польскай мове, абавязкова ўвесьці беларускую мову, як прадмет, з першай клясы, а ў жыдоўскіх і іншых чыста-нацыянальных школах — з 4 клясы»⁴.

7 мая 1923 г. калегія Галоўпрафасветы ССРБ зацвердзіла палажэнне аб педтэхнікумах, дзе між іншым было запісана: «Педагогический техникум выпускает преподавателей на родном языке»⁵. З лета 1923 г. курсы

(паўтарамесячныя) для настаўнікаў беларускай мовы і па беларусазнаўству дзейнічалі ўжо на ўсёй тэрыторыі рэспублікі⁶.

Самі настаўнікі таксама выступалі з ініцыятывай беларусізацыі школы. Так, напрыклад, 30 жніўня 1922 г. у Бабруйскай аддзел народнай асветы ад калектыву настаўнікаў школы 2-й ступені імя Луначарскага паступіла заява з просьбай дазволіць вывучэнне ў 1922/23 вучэбным годзе праграмы з дабаўленнем беларусазнаўства (мова, гісторыя, геаграфія) у аб'ёме прыкладных праграм, зацверджаных НКА для 7-гадовай школы⁷.

І Усебеларускі з'езд работнікаў асветы (25—26 мая 1923 г.) абмеркаваў пытанне аб арганізацыі 6-месячных курсаў для настаўнікаў, на якія павінны былі запрашацца лепшыя лектары па беларусазнаўству⁸. Цікава, што на гэтым жа з'ездзе было пастаўлена пытанне аб распаўсюджванні па ўсім паведам рэспублікі буквара Некрашэвіча, а таксама прапанаваны спіс падручнікаў і кніг для беларускіх школ. Сярод іх падручнікі, напісаныя Лёсікам, Тарашкевічам, Гарэцкім, Луцэвічам, Смолічам і іншымі⁹. Большасць пералічаных аўтараў гэтых падручнікаў — прадстаўнікі нацыянальнай інтэлігенцыі, актыўныя ўдзельнікі нацыянальна-рэвалюцыйнага руху ў дакастрычніцкі перыяд, якія знаходзіліся ў палітычнай апазіцыі бальшавікам.

Гэта былі толькі першыя крокі беларусізацыі школьнай асветы ў рэспубліцы. «Практычныя мерапрыемствы агульнага характару па правядзенню нацыянальнай палітыкі», прынятыя ліпеньскім (1924) пленумам ЦК КП(б)Б, а таксама шэраг адпаведных пастановаў другой сесіі ЦВК БССР замацавалі беларусізацыю ў якасці афіцыйнай дзяржаўнай палітыкі. У сферы дзейнасці НКА трэба было ажыццяўляць «навучанне і выкладанне ва ўсіх установах сацыяльнага выхавання і профтэхнічнай адукацыі, культурна-асветніцкіх установах на роднай матчынай мове... няўхільная, паступовая і паслядоўная беларусізацыя культурна-асветніцкіх устаноў, далучаных да Гомельскай, Віцебскай, Смаленскай губерній...» Забеспячэнне школ з пераважнай колькасцю дзяцей беларускай нацыянальнасці педагогамі-беларусазнаўцамі, знаёмства ўсіх настаўнікаў з беларускай мовай, увод беларускай мовы як абавязковага прадмета ва ўсіх школах¹⁰.

Вынікі палітыкі беларусізацыі школы сталі адчувацца вельмі хутка. Напрыклад, калі ў 1919 г. за 10 паведаў Мінскай губерні выкладанне на беларускай мове вялося толькі ў адным, то ў 1924 г. у Мінскай акрузе налічвалася беларускіх школ — 110, а ў 1925 — ужо 146¹¹. У справаздачы Мінскага выканаўчага камітэта за кастрычнік 1924 — красавік 1925 гг. і акружнаму з'езду Саветаў падкрэслівалася: «асноўным дасягненнем народнай асветы з'явілася больш глыбокае і паслядоўнае правядзенне прынцыпу навучання на роднай мове... умацаванне нацыянальнай школы...»¹²

К пачатку 1927 г. у Мінску (з нацыянальным складам насельніцтва: беларусаў — 40 %, яўрэяў — 43,4, палякаў — 4, рускіх — 7,2, іншых — 4,7 %) налічвалася школ: беларускіх — 145, яўрэйскіх — 99, рускіх — 70, польскіх — 22. У Мінскай акрузе беларускія школы складалі 56 %, польскія — 3,32, яўрэйскія — 2,92 %¹³.

Іншым было становішча ў рэгіёне, далучаным да Беларусі ў 1924—1926 гг. (Гомельская, Віцебская, Магілёўская, Смаленская губерні), дзе вельмі глыбокімі былі карані «русіфікацыі». Нават сярод настаўнікаў-беларусаў толькі каля 30 % ведалі беларускую мову¹⁴.

На пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 24 ліпеня 1925 г. было вырашана перавесці ў далучаным у 1924 г. да БССР рэгіёне на беларускую мову другі і трэці гады навучання ўсіх працоўных школ, кантынгент якіх складалі дзеці беларускай нацыянальнасці, павялічыць колькасць яе гадзін у 6—7-х класах. Не прымушаць, а растлумачваць бацькам неабходнасць вывучэння беларускай мовы, умацоўваць іншыя нацыянальныя школы¹⁵.

Аднак да палітыкі беларусізацыі на месцах не ўсюды адносіліся памяркоўна. Так, у паведамленні Чырэйскага РАНА Барысаўскаму акружнаму аддзелу асветы ад 2 лютага 1925 г. адзначалася, што выкладанне беларускай мовы ў мясцовых школах пачалося толькі з 1925 г. У школах г. Барысава самі настаўнікі не жадалі вывучаць беларускую мову, хаця лічылі, што выкладанне яе вучням неабходна. Барысаўскі АНА прапанаваў настаўнікам першай школы-сямігодкі перавесці ў трохтыднёвы тэрмін выкладанне на беларускую мову, пагражаючы, калі гэта не будзе выканана, звальненнем з работы¹⁶.

У дакладзе Мінскага акружнага аддзела народнай асветы аб правядзенні нацыянальнай палітыкі (1925 г.) адзначалася: «В этом учебном году при комплектовании школ детьми было проявлено максимум усилий к тому,

чтобы, независимо от желаний родителей и детей, определить последних в школы, преподавание в которых велось бы на их родном языке», «имелись случаи сокрытия родителями национальности детей (со стороны мелкобуржуазной интеллигенции и мещанского элемента)». Мінскі АНА бачыў сваю задачу ў тым, каб «разрушить у учительства (белорусского) вредный взгляд на белорусский язык, который, по их мнению, не был «понятен» даже для самого крестьянина»¹⁷.

19 сакавіка 1926 г. нацыянальная камісія ЦВК БССР разглядала справу Жлобінскай школы, якая адказалася пераходзіць на беларускую мову, хаця 80 % яе навучэнцаў былі беларусамі¹⁸.

Нягледзячы на ўсе цяжкасці, у выніку правядзення палітыкі беларусізацыі да 1928 г. каля 80 % школ было пераведзена на беларускую мову навучання. Разам з тым ва ўсіх навучальных установах беларуская і руская мовы з'яўляліся абавязковымі прадметамі выкладання. Адначасова захоўваліся і адчыняліся адпаведна патрабаванням новыя школы і класы з роднай мовай навучання для прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў. Так, у 1927 г. выкладанне ў школах Беларусі вялося на васьмі нацыянальных мовах (80 % школ — беларускамоўныя, прыкладна 20 % — яўрэйскія, польскія, рускія, па адной школе — эстонская і ўкраінская, літоўская і латышскія нацыянальныя класы).

Да 1928 г. на Беларусі дзейнічалі шэсць педагагічных тэхнікумаў: чатыры беларускіх, яўрэйскі і польскі. Паўсюдна працавалі курсы беларусазнаўства. Абавязковымі для вывучэння ва ўсіх школах, акрамя беларускай і рускай моў, з'яўляліся: гісторыя, прыродазнаўства, геаграфія, краязнаўства і эканоміка Беларусі. На беларускую мову была пераведзена большая частка прафесійна-тэхнічных вучылішч, школ рабочай і сялянскай моладзі. У выніку ў 20-я гг. была створана адзіная беларуская школа, якая давала прастору для развіцця творчасці настаўніка. К канцу 20-х гг. школа мела даволі трывалую матэрыяльную базу. Вялікая праца была затрачана на падрыхтоўку і друкаванне падручнікаў для беларускіх школ, у асноўным за мяжой — у Германіі.

Безумоўна, пры правядзенні беларусізацыі назіраліся і цяжкасці, і негатыўныя з'явы: элементы вялікадзяржаўнага і мясцовага нацыяналізму, аўтарытарызм, узмацненне адміністрацыйна-каманднага дыктату, залішняе фарсіраванне тэмпаў беларусізацыі. Пераадолець усе гэтыя з'явы ў той час цалкам не ўдалося. Такія перакосы вызывалі незадаволенасць некаторай часткі насельніцтва, а галоўнае, садзейнічалі ажыўленню сапраўды вялікадзяржаўных, нацыяналістычных поглядаў, носьбіты якіх выкарыстоўвалі іх для кампраметацыі палітыкі беларусізацыі.

Адмаўленне ад нэпа ў канцы 20-х гг. непазбежна прывяло да дэфармацыі ў нацыянальнай і культурнай палітыцы. У 1931 г. рэспубліканскія ўлады прынялі пастанову аб узмацненні барацьбы з ухілам ў нацыянальным пытанні. Пачалася барацьба з нацыянал-дэмакратызмам, калі ўжо навучанне на беларускай мове становілася аргументам для абвінавачвання ў «нацдэмаўшчыне».

Вяртаючыся да 20-х гг., неабходна аб'ектыўна ацэньваць і выкарыстоўваць тагачасныя дасягненні ў нацыянальна-культурным будаўніцтве. Аднак, як і любы вопыт, вопыт беларусізацыі павінен выкарыстоўвацца творча, у адпаведнасці з новымі ўмовамі.

¹ Гл.: Школа и культура Советской Белоруссии. 1919. № 1. С. 16, 20.

² ЦДАКР РБ. Ф. воп. 1, спр. 4, л. 2; НАРБ. Ф. 4, воп. 1, спр. 833, л. 65.

³ ДА Мінскай вобласці. Ф. 3, воп. 1, спр. 169, л. 11; ЦДАКР РБ. Ф. 42, воп. 1, спр. 65, л. 15; ДА Мінскай вобласці. Ф. р-322, воп. 1, спр. 88, л. 19.

⁴ Там жа. Л. 147.

⁵ ЦДАКР РБ. Ф. 42, воп. 1, спр. 211, л. 33.

⁶ ДА Мінскай вобласці. Ф. 3, воп. 1, спр. 169, л. 11.

⁷ ЦДАКР РБ. Ф. 42, воп. 1, спр. 125, л. 119.

⁸ Там жа. Спр. 129, л. 4.

⁹ Там жа. Спр. 202, л. 212.

¹⁰ Гл.: Решения и резолюции ВКП(б) и КП(б)Б по национальному вопросу. Мн., 1926. С. 43—44.

¹¹ ЦДАКР РБ. Ф. 42, воп. 1, спр. 1, л. 2—33.

¹² ДА Мінскай вобласці. Ф. 3, воп. 1, спр. 71, л. 46.

¹³ Там жа. Ф. р-3, воп. 1, спр. 281, л. 13, 55.

¹⁴ ЦДАКР РБ. Ф. 101, воп. 1, спр. 1595, л. 2, 4.

¹⁵ НАРБ. Ф. 4, воп. 7, спр. 17, л. 193.

¹⁶ ДА Мінскай вобласці. Ф. 321, воп. 1, спр. 163, л. 3—7.

¹⁷ Там жа. Ф. 3, воп. 1, спр. 169, л. 7—8.

¹⁸ Там жа. Спр. 168, л. 90.